

О. В. Крехівський,

кандидат фізико-математичних наук,

старший референт,

Секретаріат Кабінету Міністрів України,

E-mail: o.krehivskyi@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4793-851X>

Статистика промислового протекціонізму. Частина I. Становлення організаційно-інституційних механізмів

*Недугу відчайдушину лиш відчайдушні засоби лікують
У. Шекспір*

Численні рішення, що ухвалюються урядом України в умовах воєнного стану, потребують якісних даних. Серед визначених пріоритетів відновлення вітчизняної економіки – розвиток стратегічних галузей, реалізація якого потребуватиме нових державних рішень, а разом з тим – статистичних даних для оцінки їх результатів. Історичні паралелі між ситуацією початку ХХ ст. і подіями останніх років стають підґрунтям для припущення, що відповідь на запитання “Як прискорити відновлення економіки України?” слід шукати не в аналізі сучасних заходів політики розвинених країн, а переважно у дослідженні ретроспективних механізмів, що забезпечили нарощування наявних та створення нових індустрій. Мета статті – дослідити історичні факти в частині запровадження промислового протекціонізму в умовах суворих випробувань війни та повоєнного відновлення Великої Британії, виявити організаційно-інституційні механізми статистичної системи, що забезпечували реалізацію й оцінку наслідків таких рішень, та сформулювати висновки для України.

Встановлено, що для Великої Британії Перша світова війна стала переломним моментом в економічній політиці, спрямувавши її у бік протекціонізму. Поштовхом до цього стало усвідомлення, що важливі національні індустрії опинились у критичному становищі через відсутність імпортованих поставок низки товарів (головним чином, синтетичних барвників та хімічних інгредієнтів), від яких залежали економіка та безпека. Це спонукало парламент та уряд країни до регулювання промисловості та застосування інструментів державної допомоги й захисту від іноземних конкурентів, а разом з тим – до організаційно-інституційних змін системи статистики, напрямів і методологічних підходів до організації спостережень за отриманими результатами й фактичного запровадження статистики промислового протекціонізму.

Показано, що історичні паралелі під час пандемії COVID-19 простежувались у частині як виявлених залежностей від імпорту активних фармацевтичних інгредієнтів та інших субстанцій (дві третини виробництва яких зосереджено у Китаї), так і дій держави з урегулювання ситуації і змін у статистиці.

З огляду на досвід Великої Британії обґрунтовано, що запровадження заходів з розвитку стратегічних галузей України, котрі мають супроводжуватися стимулами з боку держави та захисними митами, зумовлює необхідність модернізації організаційно-інституційних механізмів національної статистичної системи. Складовою цих процесів повинна бути цифровізація функцій, покладених на Держстат, що дозволить отримувати якісні оперативні дані як для ухвалення управлінських рішень, так і для оцінки їх наслідків.

Ключові слова: промислова політика, політика протекціонізму, промисловий протекціонізм, стратегічні галузі, організаційно-інституційні механізми, статистика.

Постановка проблеми. “Уряд щодня ухвалює десятки рішень, які впливають на життя суспільства. Усі вони мають базуватися на якісних даних”, – заявив на початку вересня 2023 р. Міністр цифрової трансформації М. Федоров [1]. Це вимагає трансформації системи державної статистики. Голова Держстату І. Вернер повідомив: цифровізація вже розпочалася. “У пріоритеті – автоматизація процесу збору, обробки й поширення офіційної

державної статистичної інформації” [1]. Необхідність модернізації української системи статистичного забезпечення ухвалення рішень та переведення її на рейки передових ІТ-технологій не викликає сумнівів. Але перед урядом також стоїть інша, амбітніша мета, про яку у червні 2023 р. на Конференції з відновлення України у Лондоні заявила Ю. Свириденко: “Нам необхідно розвивати наші стратегічні галузі. Це має вирішальне зна-

чення для сталого зростання України” [2]. Відтак постають запитання: “Чи відповідають організаційно-інституційні механізми національної статистичної системи вимогам до якісних даних, на яких базуватиметься формування такої державної політики, що забезпечить досягнення цієї мети?” і “Що є першочерговим: 1) запуск інструментів розвитку стратегічних галузей як передумови сталого економічного зростання України; 2) модернізація організаційно-інституційних механізмів національної статистичної системи, як підґрунтя ухвалення науково обґрунтованих політичних рішень в інтересах нації; 3) цифровізація як засіб покращення інструментів реалізації функцій, покладених на Держстат?”

У пошуку відповідей слід взяти до уваги таке: виклики, що стоять перед Україною, є набагато серйознішими, ніж були на початку 1990-х, коли країна, отримавши незалежність, переходила від командної до ринкової економіки на тлі розірваних технологічних, виробничих та ринкових зв'язків. Нині виклики зумовлені не лише внутрішнім соціально-економічним і фінансовим виснаженням через пандемію та російську агресію, а й процесами трансформації глобальних систем економіки та безпеки. Беручи до уваги тезу, подану у роботах [3–5], що теперішні події – не нове явище у світовій економіці, а є повторенням на черговому витку історії ситуації, яка мала місце сто років тому, відповіді слід шукати в уроках минулого, звертаючись до ретроспективних, а не до сучасних заходів політики розвинених країн, де багаторічними спільними зусиллями влади та бізнесу сформовані потужний промисловий потенціал і відповідна статистична система, яка дозволяє керівництву країни підтримувати соціально-економічну та фінансову стабільність. Серед прикладів таких розвинених країн – Велика Британія.

Аналіз досліджень і публікацій. У роботі Л. Голдмана (L. Goldman) показано вплив статистичних даних на різні аспекти мислення у вікторіанську епоху, яке зумовило економічну політику Британської імперії в умовах трансформації. Учений вказує, що цифри почали систематично збиратись у 1830-х р. як відповідь на “революцію даних” і дотепер цей процес залишається невід’ємним аспектом регулярних урядових процедур. Саме акумулювання великих масивів даних у той час надихнуло Ч. Беббіджа (Ch. Babbage) на розробку та створення його знаменитих обчислювальних машин, які є прообразом сучасних ЕОМ (електронно-обчислювальних машин) [6]. Низка вчених звертає увагу, що статистика стала невід’ємною частиною сучасної держави [7; 8], але спостерігається відносна нестача досліджень взаємозв'язку ухвалення політичних рішень та новацій у державній статистиці [9]. Знання природи цього тандему здатні збільшити довіру суспільства до офіційних

даних [10], а також поглибити наукове розуміння еволюції сучасної макроекономіки [11]. Очевидно, що нині будь-яка держава немислима без використання цифр як інструменту політичної риторики та ухвалення стратегічних рішень, проте історична роль і місце статистики у цьому процесі ще не отримали тієї уваги, на яку вона заслуговує. Мета статті – дослідити історичні факти в частині запровадження промислового протекціонізму в умовах суворих випробувань війни та повоєнного відновлення Великої Британії, виявити організаційно-інституційні механізми статистичної системи, що забезпечували реалізацію таких рішень, зробити висновки для України.

Результати та обговорення. Статистика від часів формалізації її як науки є невід’ємним атрибутом процесів формування економічної політики Туманного Альбіону, ухвалення рішень, а також оцінки їх наслідків. На початку становлення статистичної системи Великої Британії Penny Cyclopaedia Товариства з розповсюдження корисних знань (Society for the Diffusion of Useful Knowledge) давала таке визначення: статистика – це відділ політичної науки, який займається збиранням та систематизацією фактів, що відображають стан і ресурси держави. У цьому сенсі можна казати, що смислова статистика є ровесницею законодавства. Статистик має бути знайомий з цілями, до яких, імовірно, використовуватимуться зібрані й систематизовані ним факти, аби відзначити певні особливості й деталі таким чином, щоб надати найповніші засоби для аналізу та висновків. Обов’язком уряду стає застосування всіх наявних у нього засобів для допомоги статистиці не лише для управління справами держави, а й для подальшого розвитку політичної економії та загального інформування. Повнота і точність мають бути метою уряду при збиранні статистичних фактів [12, с. 456]. Penny Cyclopaedia вказує, що факти, найважливіші для політичних рішень, навряд чи можуть бути отримані іншими особами, які не мають ані доступу до державних установ, ані повноважень вимагати таку інформацію, тоді як в уряді достатньо влади для отримання статистичних даних з найвищою для нього цінністю.

Каталізатором рішень керівництва Сполученого Королівства (далі – СК) з формування організаційно-інституційних механізмів статистичної системи стали парламентські дебати щодо причин та масштабів кризових явищ в економіці у 1829–1830 рр., а також необхідних засобів правового регулювання для забезпечення стабільності. Висловлені політиками аргументи виявилися доволі суперечливими, що викрило слабкі позиції уряду через неспроможність його дорадчого органу – Ради з торгівлі (Board of Trade, BoT), який згодом набув владних повноважень, навести вагомий докази на базі оперативної інформації на користь

певних політичних рішень та спростувати позицію опонентів. Це спонукало до структурних трансформацій ВоТ.

У роботі П. Г. Паркхерста (P. G. Parkhurst, [13, с. 367–368]) наводиться лист від 31.03.1832 р. за підписом відповідального службовця ВоТ Т. Лака (T. Lack) на адресу Королівської Скарбниці, де подано пропозицію про створення у структурі ВоТ відділу, в обов'язки якого входить отримання та систематичне оформлення інформації щодо доходів від багатства, торгівлі та промисловості СК з метою збереження інформації та публікації час від часу таких звітів, що зазвичай потрібно парламенту або уряду Його Величності. У листі запропоновано опрацювати й агрегувати в окремі розділи величезний масив нагромаджених статистичних даних, що містилися у звітах парламенту за попередні роки, аби їх можна було легко використовувати, а також визначити форму, відповідно до якої в подальшому періодично отримуватиметься необхідна інформація. Окрему увагу звернули й на доцільність збирання даних щодо продукції певних, стратегічних на той час, виробництв: гірничодобувної, металургійної, скляної та інших галузей промисловості. Скарбниця погодилася на створення статистичного відділу ВоТ, який згодом перетворився на статистичний департамент і став наріжним каменем становлення британської системи статистики. Л. М. Браун (L. M. Brown) пояснює цей факт тим, що у парламенті існувала постійна і жорстка мета зниження кошторису; відділ не з'явився б, якби для цього не було вагомих причин і суттєвої підтримки [14, с. 76]. Як зазначається у роботі [15, с. 19], в епоху економічних трансформацій 1828–1846 рр. цілком логічно стала поява інституції зі збирання та подання статистичних даних, необхідних для обґрунтування доцільності або недоцільності конкретних реформ.

Дж. Портер (J. Porter), якого запросили на службу у ВоТ у 1832 р., очолив новий відділ і багато зробив для розвитку методології статистичних спостережень. Очікувалося, що цей структурний підрозділ буде не просто сховищем статистики, а й здійснюватиме соціально-економічні дослідження. Спроба отримати регулярну економічну інформацію з провінцій зіткнулася з великими труднощами, але наполегливість і винахідливість, з якими Дж. Портер домагався цієї мети, були вражаючими. Він почав зі звернення до торгових палат з проханням надати такі дані, доступні лише на місцевому рівні: основні галузі промисловості, кількість фабрик, їх розмір і тип робочої сили, яка використовувалася, розмір орендної плати, ціни, заробітна платня, кількість робочих місць та їх динаміка. Окремо проводилася робота з отримання (окрім формальних звітів) експертних оцінок про торгівлю та промисло-

вість, аби розуміти причини їх стану та фактори впливу.

Доповіді Дж. Портера на базі акумульованої інформації надходили керівництву держави. Ці звіти мали величезну вагу та були гідно оцінені офіційними особами та громадськістю, адже він мав талант складати таблиці з найнесполучуваніших матеріалів і постійно вдосконалював сформовану модель. Систематизовані статистичні дані у першій зрозумілій формі являли собою так звані таблиці Портера (Porter's Tables), опубліковані у роботі "Прогрес нації у її різних соціальних та економічних відносинах з початку дев'ятнадцятого століття до теперішнього часу" (перше видання – у 1836 р., останнє прижиттєве – у 1851 р. [16]). Третина обраного Дж. Портером періоду охоплювала дані по країні у стані війни, інші дві третини – мирне життя, що дозволило досліднику провести порівняння між тенденціями таких протилежних соціально-економічних станів, які обумовлювали (сприяли чи уповільнювали) прогрес національного господарства. Один із розділів був присвячений промисловості: дані по гірничодобувній галузі наводилися з 1740 р., а по металургійній – з 1801 р.

Попри нагромаджені масиви статистичних даних проблемою залишалась оцінка впливу іноземних тарифів на експорт британських товарів і впливу змін британських тарифів на внутрішні ціни та споживання. Одним із напрямів, де статистичний департамент, імовірно, відкрив нові горизонти, стало ретельне дослідження змін споживчих цін на товари [14, с. 147]. Серед іншого, Дж. Портера цікавило питання мит та ціноутворення на цукор. Він виявив, що за одним винятком, що мав місце 1835 р., кожне підвищення цін супроводжувалося зменшенням споживання, тоді як кожне падіння ціни на ринку призводило до збільшення попиту [16, с. 543]. Виявлене зростання попиту, викликане зниженням цін (з урахуванням імпортного мита), мало найбільше значення для пропаганди прихильників доктрини вільної торгівлі. Але під час обговорення конкретних ставок митних тарифів бракувало чіткого емпіричного правила, що дозволяло б уряду встановити тариф, за яким можна отримати найбільший дохід. Виявлення того факту, що споживання зросло під час падіння цін, розглядається як перший етап складного прогнозування, де зміна ставки мита стала лише одним із багатьох факторів, які визначали зміну ціни.

У роки спаду та соціальних потрясінь (наприкінці 1830-х – на початку 1840-х рр.) політичне керівництво Британії завдяки діяльності статистичного департаменту ВоТ мало твердішу позицію в оцінці економічної ситуації. Як приклад, 10.05.1841 р. на парламентських дебатах розглядалося питання щодо виробництва цукру й наводи-

лася інформація, отримана від співробітників департаменту ВоТ щодо розрахунку середніх цін на цукор, імпортований протягом ряду років, а також

обсяги імпорту та середнє споживання на одну особу населення (табл. 1, за даними статистичного департаменту Ради з торгівлі [17, с. 145]).

Таблиця 1

Споживання цукру та середня ціна на цукор,
Сполучене Королівство, 1830–1840 рр.

Рік	Обсяг місцевого споживання				Середнє споживання на 1 людину, фунти	Середня ціна на цукор за даними London Gazette	
	Цукор cwt**	Патока* cwt	Загалом			шилінги	пенси
			cwt	тонни			
1830	4147350	126995	4273945	213697	19,94	25	0¼
1831	4233569	130734	4364243	218212	20,11	23	8
1832	3974627	212508	4187135	209356	19,00	28	8¼
1833	3780138	241457	4021595	201079	17,99	29	7½
1834	4013919	190492	4154411	207720	18,31	29	2½
1835	4116158	233429	4421145	221057	19,21	33	9½
1836	3676496	246405	3922901	196145	16,85	40	9
1837	4127446	222007	4349053	217412	18,38	31	5
1838	4089453	197329	4418334	220916	18,42	33	7
1839	3838627	199987	4171938	208596	17,16	39	4½
1840	3606038	158672	3764710	188235	15,28	48	7¾
У середньому			4186310	209315		33	4

* переведена в еквівалентні ваги у кристалізованому цукрі.

** 1 cwt для Британії, згідно з Законом про ваги і міри (1835 р.), дорівнює 112 фунтам.

Члени парламенту звернули увагу, що ці результати повністю не узгоджуються з даними, отриманими від митної служби. Розбіжність виникла через те, що розрахунки здійснювалися за різними підходами. Методика, на яку спиралася митниця, була визнана помилковою, адже мала недоліки з перерахування кількості ввезеного цукру-рафінаду в еквівалентну вагу цукру-сирцю; крім того, підхід статистиків ВоТ охоплював також патоку, перетворену на кристалізований цукор, що дозволяло в цілому повніше врахувати всі цукромісткі речовини, які споживались у СК [17, с. 144–145].

Зважаючи на отримані статистичні дані, політики вказали на майже двократне зростання цін у 1840 р. проти 1830 р. та пов'язане з цим падіння споживання. Бразильський, кубинський, американський цукор стали домінувати на ринку, тоді як поставки з британських колоній ускладнювалися. Як заявив президент ВоТ Г. Лабушер (H. Labouchere) у Палаті громад парламенту 10 травня 1841 р., саме ця обставина спонукає до висновку, що важливо переглянути мита на цукор і поставити їх на міцну та розумну основу [17, с. 147].

Спираючись на викладену статистику, уряд вігів у 1841 р. зробив перший крок до регулювання

імпорту так званого цукру, вирощеного рабами. Обґрунтовуючи свою позицію як виключення продукції країн, що вели работоргівлю, уряд встановив митну ставку, яка на той час вважалася достатньою, аби цукор із іноземних країн міг конкурувати з цукром із британських володінь. На іноземний цукор збільшили імпортне мито до 63 шилінгів/ц, тоді як на імпорт з британських колоній скоротили з 34 до 24 шилінгів/ц. На основі статистики імпортних поставок за 13 років лорд Монтігл (Monteagle) на засіданні парламенту навів результати аналізу (табл. 2, за даними [18, с. 702]), звернувши увагу, що мито, стягнуте у 1836 р. (при ставці 34 шилінги), становило £166 600, а стягнуте у 1843 р. (при ставці 24 шилінги) – £1 331 000. Він запропонував призначити спеціальний комітет з імпортних мит з метою розгляду впливу протекціоністського мита (Protecting Duties) на зовнішню торгівлю, вітчизняну промисловість (home industry), доходи, та загальне процвітання Британської імперії [18, с. 703]. Таки оцінки стали можливими завдяки роботі статистичного департаменту ВоТ.

Як зазначено у роботі Л. Браун (L. Brown), офіційна позиція британського керівництва щодо імпортних мит на цукор (а також патоку, спирт, вино тощо) полягала у збільшенні надходжень до бюджету. Але згодом дохідний тариф на товари

Імпорт цукру до Сполученого Королівства з Ост-Індії з урахуванням імпорتنних мит

Мито 34 шилінги		Мито 24 шилінги	
Рік	Обсяг, cwt	Рік	Обсяг, cwt
1831	113000	1837	270000
1832	79000	1838	418000
1833	98000	1839	477000
1834	121000	1840	518000
1835	98000	1841	1066000
1836	110000	1842	935000
Разом	619000	1843	1101000
		Разом	4785000
Мито, стягнуте за 1831 – 1836 рр., – £1052300	У середньому – 103166 cwt	Мито, стягнуте за 1837–1843 рр., – £5742000	У середньому – 683571 cwt

перетворився по суті на протекціоністській, налаштовуючи підприємців робити ці товари вдома, завдяки чому вони стали захищеними. Метою був лише дохід, але ті, хто робили товар тут, насправді перехоплювали дохід [14, с. 143–144].

Аргументи, які висувала ВоТ у 1840-х рр. щодо захисних мит, відповідали пануючим у той час міркуванням про їх політичну недоцільність. Експерти спиралися на оцінки, які свідчили, що низка технологічно розвинених галузей промисловості не потребують захисту. За приклад наводили імпортне мито на залізо – захід, запроваджений спочатку для отримання доходів під час французьких воєн (1803–1815 рр.), який пережив відновлення миру і діяв багато років. При цьому його не вважали протекціоністським, оскільки британське залізо було найдешевшим у світі. Проведені порівняння вартості експорту з вартістю британського імпорту показали, що місцеві товари можуть легко протистояти іноземній конкуренції. Спеціально створений комітет з імпорتنних мит на початку 1840-х рр. дослідив питання застосування цих мит до таких статей імпорту, як вугілля та залізо, бавовна та вовна, латунь і мідь, порцеляна і скло тощо, спираючись на статистику й дослідження конкурентних позицій відповідних британських індустрій. Комітет вказав, що металурги та виробники бавовняних і вовняних тканин не потребують ніякого захисту, тоді як на введенні мит наполягають виробники скла та низки інших другорядних індустрій. У 1842 р. та у 1845 р. було переглянуто тарифи, при цьому завдяки діяльності статистичного департаменту процес був набагато менш трудомісткий за своїм характером.

З ухваленням у 1846 р. так званих хлібних законів, якими було скасовано імпортне мито на зерно, Велика Британія розпочала нову економічну політику *laissez-faire* (невтручання). Державний діяч і прибічник цього курсу Р. Кобден

(R. Cobden) 15.01.1846 р. урочисто заявив, що вбачає у принципі вільної торгівлі те, що діятиме на моральний світ як принцип тяжіння у всесвіті, зближуючи людей, відкидаючи убік антагонізми раси, віросповідання, мови та об'єднуючи узами вічного миру [19, с. 80]. У роботі [19] обґрунтовано, що ідеї Р. Кобдена щодо рівності та братерства завдяки вільній торгівлі, як і його тезу про новий курс держави як найкращу профілактику проти воєн разом із пророцтвом, що у Європі не буде тарифу, який не буде змінено менш ніж через п'ять років за прикладом Британії, можна відкинути як балаканину безвідповідального агітатора. На думку Дж. Е. Баркера (J. E. Barker), сп'яніння від великого промислового успіху призвело за вказівкою жменьки агітаторів та економічних теоретиків до повного повороту тієї творчої та імперіалістичної економічної політики, що була традиційною політикою Англії і з якою ототожнювали себе її найбільші державні діячі від лорда Бекона і Кромвеля до лорда Чатема, які започаткували й розбудували індустрію та торгівлю країни. Вільну торгівлю потрібно було захищати за будь-яку ціну від протекціоністської реакції. Були створені кафедри вільної торгівлі політичної економії, протекціонізм оголошено ерессю, а вільну торгівлю – несхибною доктриною на всіх кафедрах політичної економії [19, с. 81–82].

На виконання нової політики у 1853 р. британський уряд завершив тарифну реформу та практично втратив інтерес до проблем індустрії і механізмів впливу на розвиток та конкурентоспроможність місцевих виробництв як предмет державної політики й пов'язаної з нею статистики. Реалізація нового курсу супроводжувалася передачею ініціативи у питаннях дохідних тарифів від ВоТ до Міністерства фінансів, яке стало головним у процесі подальших переглядів тарифів.

Х. Кокс (H. Cox), проаналізувавши інститути британського уряду на початку 1860-х рр., вказував: статистичний департамент Ради з торгівлі збирає інформацію з державних і приватних джерел щодо торгівлі, виробництва й продукції Королівства та щорічно подає її до парламенту разом зі звітами про доходи й торгівлю, зібраними з інших відомств [20, с. 658]. Діяльність департаменту забезпечувала реалізацію функції ВоТ з консультування уряду. Співробітники статистичного департаменту практично змогли привести статистику до тієї форми, яка вважалася найбільш прийнятною для державної служби, зробивши велику роботу з гармонізації статистичних даних, що збиралися різними урядовими департаментами. Згодом стали вважати, що ВоТ діяла як центральний статистичний офіс країни, виконуючи величезний обсяг оригінальних компіляцій, табулювання та впорядкування фактів, які надходили з різних служб, а також розробляла нові форми звітності [21, с. 350–351]. Уряд і члени парламенту постійно вимагали детальної інформації і часто – у великому поспіху [21, с. 364]. Статистичний підрозділ ВоТ, який об'єднали з комерційним підрозділом із назвою “статистичний та комерційний департамент”, здійснював інформаційно-аналітичний супровід ухвалення рішень з питань промисловості, торгівлі, судноплавства тощо.

Але на початку 1880-х рр. постало питання дублювання статистики експорту та імпорту Міністерства фінансів, загострилася проблема відцентрових тенденцій у діяльності статистичних департаментів інших урядових відомств, які вважали недоцільним узгоджувати свої дії з ВоТ. У результаті за оцінками Ф. Найтінгейл (F. Nightingale) – членкині Статистичного товариства, яку вважають піонером статистики початку 1890-х рр., – величезна кількість статистичних даних, наявних у розпорядженні уряду, стали абсолютно марними, оскільки Кабінет Міністрів і полк їх помічників, а також члени палат парламенту в переважній більшості отримали універси-

тетську освіту, але ніякої – щодо цього предмета [22, с. 110]. Ф. Найтінгейл заявила, що поточним пріоритетом є не стільки нагромаджувати факти, скільки навчити людей, яким належить керувати країною, використовувати факти статистики [22, с. 110].

Зазначена кадрова проблема можливо стала однією з причин ігнорування загрозливих тенденцій зростання залежності британської економіки від імпорту та нарощування Німеччиною виробництва стратегічних товарів, на що звертали увагу науковці. Наводячи статистику, вони застерігали, що війна стає майже неминучою з огляду на агресивну політику Німеччини зі здобуття світової монополії на ринку хімікатів та одночасного пробуксовування британської індустрії. Так, відомий хімік А. Грін (A. Green) у доповіді 1901 р. “Порівняльний прогрес промисловості барвників на основі кам'яновугільної смоли в Англії і Німеччині за останні 15 років” наводив таку статистику: загальний експорт барвників із Німеччини у грошовому вимірнику становив у 1894 р. £26 млн, а у 1898 р. він зріс до £35 млн [23, с. 195] (далі за текстом використовується термін “барвники” на позначення продуктів синтетичної хімії; у звітах того часу їх подавали як Coal-Tar Colours або Coal-tar Dyes, тобто анілінові барвники). Основними споживачами цієї продукції були: США – £750 тис., Сполучене Королівство – £730 тис., Австрія та Угорщина – £350 тис., Італія – £225 тис., Китай – £270 тис. За словами науковця, масштаби німецького хімічного виробництва доволі складно встановити, але з огляду на експертні оцінки загальна річна вартість готових барвників, а також сировинних проміжних і синтезованих продуктів із кам'яновугільної смоли сягала наприкінці 1890-х рр. £9–10 млн, а з нарощуванням виробництва синтетичного індиго цей показник став значно більшим. А. Грін вказував на можливість поставити питання, що стане з цією величезною

Таблиця 3

Експорт барвників Німеччини на світовий ринок

(тонн)

Барвники	1885 р.	1895 р.	1899 р.
Анілінове масло та сіль	1713	7135	–
Барвники кам'яновугільні (крім алізарину)	4646	15789	17639
Алізаринові барвники	4284	8927	–

кількістю продукції, і наводив таку статистику (табл. 3 за даними [23, с. 195]).

А. Грін, спираючись на цифри, взяті зі звітів Ради з торгівлі, звертав увагу, що імпорт барвників у країну неухильно зростає: за 15 років, починаю-

чи з 1886 р., Англія сплатила за імпортовані барвники £94 млн; обсяг поставок зріс на 41% і досяг £720 тис. у 1900 р. (рис. 1, складено за даними [23]). При цьому швидкими темпами скорочувалося ви-

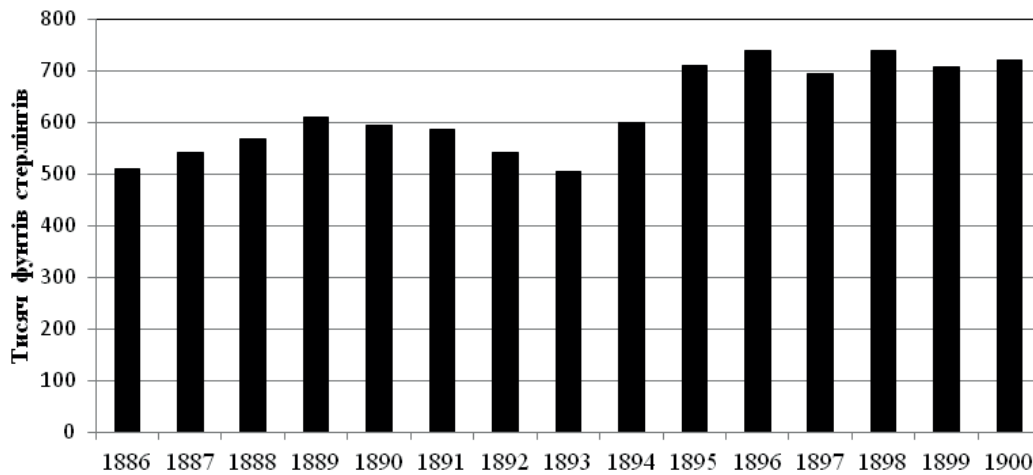

Рис. 1. Динаміка імпорту барвників, Англія, 1886–1900 рр.

робництво, а експорт англійських барвників впав з £530 тис. у 1890 р. до £3665 тис. – у 1899 р.

Порівнюючи ці цифри з швидко зростаючою експортною торгівлею Німеччини, А. Грін указував, що експортна торгівля Англії синтетичними барвниками, яка раніше становила приблизно чверть торгівлі Німеччини, нині не досягає її десятої частини. Тому цілком очевидно, що Англія мало брала участь у величезному зростанні, яке ця індустрія пережила за останні 15 років, і не змогла навіть забезпечити її розширення з огляду на власні потреби [23, с. 197]. Ще одним підтвердженням цього висновку є співвідношення використання барвників (за країнами походження):

- Асоціація фарбувальників Бредфорда (1900 р.): місцевого виробництва – 10%; німецькі – 80%; швейцарські – 6%; французькі – 4%;
- Британська асоціація фарбувальників бавовни та шерсті (анілінові барвники): місцевого виробництва – 1,65%; іноземні – 98,35% у 1900 р. проти відповідно 22% та 78% у 1886 р.;

- Англійська швейна бавовняна компанія (1900 р.): місцевого виробництва – 15%; решта – іноземні.

Але цей публічно представлений статистичний аналіз не вплинув на політиків і жодні управлінські рішення щодо врегулювання загрозованої ситуації не були ухвалені. Більш того, ці факти не було взято до уваги при запровадженні нового статистичного спостереження (у частині включених показників). Про це свідчить подана інформація за результатами обстеження виробництва у 1907 р., здійсненого статистичним департаментом ВоТ [24]. Так, щодо номенклатури хімічних товарів статистики ВоТ вказали, що порівняння виробництва СК з експортом та імпортом не може бути здійснено за більшістю класів продуктів, оскільки повні відомості про загальний обсяг продукції недоступні (у багатьох випадках представлено такі значення, що не дають точної основи для порівняння) [24, с. 22]. Отже, за офіційно поданими даними оцінити масштаб проникнення імпорту на внутрішній ринок можна було лише за кількома

Таблиця 4

Виробництво та зовнішня торгівля окремими товарами хімічної індустрії, Сполучене Королівство, 1907 р.

(cwt)

Товари	Виробництво	Експорт	Чистий імпорт
Сульфати алюмінію (включаючи галун)	1437	192	–
Порошок що відбілює	2181	1078	176
Кам'яновугільні барвники	139	51	322
Сполуки соди (крім хроматів ціанідів бури та солі)	13631	5704	340

хімічними продуктами (табл. 4, за даними [24]). За нашими розрахунками щодо барвників він сягав 78,5%.

Офіційна статистика щодо динаміки зовнішньої торгівлі, починаючи з 1900 р., підтверджувала збереження висхідного тренду імпорту та

падіння експорту барвників [25]. Напередодні Першої світової війни за підсумками 1913 р. Сполучене Королівство мало такі показники: експорт фарб і барвників – £177 тис., імпорт – £189 млн, з яких £173 млн припадало на товари німецького

виробництва (проти, як показано вище, £720 тис. у 1900 р.), з них:

- алізаринові та антраценові барвники – £271 тис.;

- анілінові та нафталінові барвники – £1382 тис.;

- синтетичний барвник індиго – £77 тис.;
- інші барвники (кам'яновугільної смоли) – £0,5 тис.

Таблиця 5

Зовнішня торгівля барвниками з кам'яновугільної смоли, Сполучене Королівство, 1913 р.

(cwt)

Імпорт		Експорт			Реекспорт
Найменування продукту	Кількість	Найменування продукту	Призначення	Кількість	Кількість
Алізарин та антрацен	60813	Барвники, включаючи синтетичний індиго	Імперія	13368	340
Анілін і нафталін	283027		Зовнішні країни	35305	2978
Інші барвники	155		Разом	48673	3318
Загальний підсумок	343995	Проміжні хімічні продукти	Імперія	505	–
			Зовнішні країни	11555	–
			Разом	12060	–
		–	Загальний підсумок	60733	3318

Митниця у натуральному вимірнику подавала такі дані про зовнішню торгівлю (табл. 5, за даними [26, с. 74]).

Слід зазначити, що питання захисних тарифів промисловості почали опрацьовувати й окремі політики. У 1903 р. за ініціативою Дж. Чемберлена (J. Chamberlain), члена парламенту від ліберальної юніоністської партії, створено Тарифну комісію. Її цілями було визначено вивчення впливу тарифів на британську торгівлю та промисловість і формування рекомендацій щодо розміру тарифів з урахуванням гармонізації різних, часто конфліктуючих інтересів. Комісія почала збирати великі масиви статистичних даних про британський бізнес на основі інтерв'ю й анкетування і публікувати звіти. Як зазначає Е. Меррісон (A. Marrison), Тарифна комісія стала новаторською аналітичною установою, започаткованою у відповідь на втрату позицій низки британських стратегічних галузей [27]. Реформатори тарифів стверджували, що такий захист сприятиме ефективності промисловості, обмежуючи руйнівний вплив імпорту на внутрішній ринок і тим самим стимулюючи інвестиції. Основний аргумент виробників полягав у необхідності підтримувати промислові потужності для майбутнього замість того, щоб задовольнятися високим рівнем реального доходу через існуючий дешевий імпорт.

Та попри аргументи, застереження й рекомендації, що лунали від науковців і професійних спільнот з початку 1900-х рр. і спиралися на статистичні дані, економічна політика Великої Британії до 1914 р. залишалася вірною непогіршній догмі вільного ринку. Лише війна та припинення поставок із

Німеччини і разом з тим – дефіцит (а в окремих випадках – відсутність) низки товарів, критично важливих для забезпечення армії та населення, змусили знов поглянути на промисловість як на єдиний шлях до безпеки, а на статистику – як на інструмент обґрунтування вибору напрямів цього шляху.

Як зазначено у роботі [5], вже через 10 днів від початку бойових дій видатний британський хімік, член Королівського товариства сер В. А. Тілден (W. A. Tilden) написав відкритого листа про тотальну залежність економіки від імпорту з ворожої країни, опублікованого The Times 18.08.1914 р. У листі науковець зазначав: історія про те, як Німеччина досягла практичної монополії на виробництво барвників і того, що іноді називають тонкими хімічними речовинами, переказувалася знов і знов протягом останніх сорока років. Та попри застереження уряд не вживав заходи і лише деякі британські фабриканти зробили запізнілі спроби відродити цей сектор хімічної промисловості в країні. Загальне нехтування інвестиціями у розбудову індустрії тонкої хімії пояснювали так: “Яке це має значення, якщо ми заробляємо гроші?” Така позиція, на думку В. А. Тілдена, не свідчить ані про патріотизм, ані про здоровий глузд [5].

У 1914 р. Німеччина була монополістом у виробництві барвників (табл. 6, за даними [28]). Про розуміння країною своєї ринкової влади та про її агресивні наміри свідчить депеша німецького дипломата графа Й. фон Бернсторфа (J. H. von Bernstorff), відправлена своєму уряду 13.03.1915 р. і наведена у матеріалах Конгресу США [5]. У ній ідеться про те, що запаси барвни-

Випуск барвників за країнами світу, 1914 р.

(млн дол. США)

Країна	Обсяг	Країна	Обсяг
Німеччина	683	Росія	10
Швейцарія	65	Бельгія	0,5
Велика Британія	60	Нідерланди	0,2
Франція	50	Інші країни	0,2
США	30	Разом	9215
Австрія	15		

ків у країні настільки малі, що німецьке ембарго може залишити без роботи близько 4 000 000 американських робітників.

Американський економіст Е. Дж. Клеп (E. J. Clapp) досліджуючи економічні аспекти війни та інструменти державної політики, зазначав, що оскільки Англія, так само як і США, залежить від імпорту німецьких барвників, Німеччина докладає всіх зусиль, аби утримати свою продукцію від Англії і в такий спосіб чинити тиск на барвникову промисловість цієї країни та на зайнятість її населення [29, с. 249].

Запропоноване урядом Британії розв'язання проблеми залежності було дуалістичним: з одного боку – пошук альтернативних джерел постачання хімікатів; з іншого – налагодження місцевого виробництва. Однак на шляху його реалізації виникли суттєві складнощі: наявні дані не були достатньо докладними, аби виявити нестачу конкретних хімічних проміжних продуктів або окремих синтетичних ліків, і це ускладнювало прогнозування потреб [30, с. 144]. Тому керівництво країни обрало таку позицію: перш ніж будь-який із запропонованих планів можна було б привести в дію (шляхом ухвалення постанов і законів, спрямованих на усунення нестачі), уряд мав вирішити, які ліки та проміжні хімічні продукти найбільш необхідні [30, с. 143]. На прохання ВоТ впливові бізнесмени, що представляли галузі – споживачі барвників і хімікатів, витратили багато часу, намагаючись зібрати деталізовану інформацію про номенклатуру їх ввезення у 1913 р., адже офіційна статистика була агрегованою. Їхні зусилля стали напрочуд успішними, оскільки вони змогли зібрати дані про £40 071 368 із загальної кількості £41 203 000, зареєстрованих в офіційних записах; повний звіт був опублікований урядом під назвою “Статистика синтетичних барвників, імпортованих до Великої Британії у 1913 р.” [36, с. 76].

Тарифна комісія у 1915 р. подала висновки та рекомендації у звіті “Війна та британська економічна політика” [25], зазначивши, що цілями було зібрати докупи основні факти у нових фінансових та промислових умовах, спричинених війною, і показати їх вплив на британську економічну політи-

ку. Тарифна комісія, спираючись на зібрану статистику й експертні оцінки дуже великої кількості представників переробної промисловості комерції та банківського сектору, виявила два вирішальні факти:

1. Постійне збільшення нормальних національних видатків сягає щонайменше £100 млн; спроба отримати цю суму за рахунок звичайного збільшення прямих податків означала б покладення невинуватого та несправедливого тягаря на капітал і промисловість; новий дохід має бути отриманий шляхом збільшення продуктивної сили суспільства.

2. Припинення через війну німецьких поставок барвників спричинило найбільший негативний вплив на провідні британські промислові підприємстві, що ілюструє стан залежності, яка, на загальну думку, має нині припинитися.

Тарифна комісія довела, що ця залежність впливає на британські галузі промисловості, загальний обсяг випуску товарів яких оцінювався у щонайменше £200 млн, а зайнятість – у близько 15 млн осіб; при цьому загальні потреби у барвниках оцінювались у понад £2 млн, з яких понад £1 млн – із Німеччини, а британське виробництво барвників і відповідних хімічних інгредієнтів не перевищує £200 тис. на рік. З огляду на таку загрозливу ситуацію Тарифна комісія рекомендувала уряду втрутитися й надати бізнесу допомогу, в т. ч. фінансову, для розв'язання цієї проблеми. Загальна позиція, викладена Тарифною комісією майже через 70 років після заяв Р. Кобдена про переваги *laissez-faire* та вільної торгівлі, містила крамольну на той час думку про поширене побоювання, що як тільки війна закінчиться, німецькі виробники знищать будь-яку незахищену індустрію, створену у СК, шляхом демпінгу. Необхідні деякі гарантії з боку уряду, що якщо від держави надходять гроші для нових галузей промисловості, то після війни необхідно передбачити безпеку демпінгу та забезпечити адекватний захист британської промисловості [25, с. 27].

Прем'єр-міністр Великої Британії Г. Г. Асквіт (H. H. Asquith), беручи до уваги кричущу статистику залежності від стратегічних товарів іноземного виробництва, виступив у парламенті

02.08.1916 р. Він проголосив, що війна відкрила уряду очі на справжнє значення та різні наслідки німецької системи економічного проникнення, комерційного та фінансового контролю над життєво важливими індустріями, а також на те, як здобути такою системою вигідні позиції можна використувати у війні [5]. За рішенням Г. Г. Асквіта було створено консультативно-дорадчий орган уряду – Комітет з торговельної та промислової політики для розроблення рекомендацій щодо економічної політики. Досвід війни кинув виклик переконанням британців про переваги *laissez-faire*, і вже на перших зборах Комітету 25.07.1916 р. його голова – лорд А. Дж. Бальфур (A. J. Balfour) – доручив членам Комітету відкинути будь-які абстрактні фіскальні догми і керуватися національними інтересами.

Із усвідомленням необхідності рішучих дій і запровадження механізмів стимулювання розвитку та захисту індустрій прийшло розуміння необхідних змін у державній політиці щодо статистики. Як зазначено у роботі [31], британський уряд дотримувався такої позиції: перш ніж діяти, необхідно провести ґрунтовні дослідження на базі фактів і спочатку обмірковувати, а потім планувати. Нагромадження знань і формулювання суджень, заснованих на всебічній інформації, стали розглядати як попередній етап формування промислової політики. За ініціативи уряду було запроваджено новий підхід до збирання даних аналізу експертної оцінки ситуації, яка склалася, і визначення перспектив розвитку індустрій, що заклало основу для прийняття оперативних рішень в умовах не тільки воєнної економіки, а й післявоєнного планування. З одного боку, цей підхід спирався на організацію (в окремих департаментах, як-от ВоТ, – реорганізацію) та посилення статистичної складової в урядових установах, з іншого – на щільне співробітництво з професійними асоціаціями, які володіли детальнішою інформацією про діяльність їх членів, стан ринку та конкурентного середовища.

Підґрунтям для змін організаційно-інституційних механізмів стали висновки та рекомендації Комітету з питань державного апарату (The Machinery of Government Committee), створеного для аналізу обов'язків департаментів центрального уряду та розробки рекомендацій з покращення їх функціонування. У своїй доповіді Комітет зазначив, що у сфері цивільного управління обов'язок розслідувати й обмірковувати як першочерговий захід має бути визнаний більш чітко з більшою перевагою. У минулому не було вжито адекватні заходи для організованого отримання фактів та інформації, а також для систематичного застосування міркувань як передумови формування політики та її реалізації [32, с. 6]. На той час статистичні дані, зокрема для загальної економічної політики,

акумулювалися різними відомствами: фінансова статистика – Скарбницею, Управлінням внутрішніх доходів, Управлінням митниці та акцизних зборів; комерційна статистика – ВоТ, Радою з сільського господарства та рибальства, Міністерством у справах колоній, Міністерством закордонних справ та Міністерством у справах Індії; статистика промисловості – ВоТ, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством праці. Водночас Комітет звертав увагу на необхідність створення структурних підрозділів, де спеціально навчені співробітники мали досліджувати, аналізувати й оцінювати проблеми до того, як відповідна політика буде сформована, а її механізми – введені у дію. Комітет також обґрунтовував, що значення систематичних досліджень та накопичення департаментами центрального уряду інформації є вкрай важливим для забезпечення найвищого керівництва країни достовірними знаннями щодо предмета розгляду. У 1919 р. від Королівського статистичного товариства було подано петицію керівництву країни, підтриману видатними економістами та статистиками, в якій йшлося про необхідність створення центрального статистичного управління та Королівської комісії для перевірки недоліків офіційної статистики. Але у повоєнному відновленні гаслом уряду було скорочення витрат, а збирання даних, як вважалося, не мало особливого значення для поточних адміністративних потреб [33, с. 4]. Тому ця масштабна ідея тоді не була реалізована (забігаючи наперед, зазначимо, що її втілили у життя кілька десятиліть потому).

Як показало дослідження [5], політика Великої Британії у повоєнні роки врахувала власний досвід (зокрема митного захисту національних виробників після наполеонівських війн) для збереження здобутків хімічних виробництв, отриманих за фінансового сприяння держави під час війни. А саме, 23.12.1920 р. парламент ухвалив Закон про барвники (регулювання імпорту, далі – Закон 1920). Цей закон встановив, що з метою охорони індустрії барвників заборонено увезення до СК усіх синтетичних органічних барвників і фарб, а також усіх органічних проміжних продуктів, що використовуються у виробництві таких барвників і фарб, крім як за ліцензією, виданою ВоТ за рекомендацією Консультативного комітету з ліцензування барвників. У розділі 5 документа передбачалося, що Закон 1920 залишатиметься чинним протягом 10 років. Щодо цього рішення у торгово-інформаційному бюлетені департаменту торгівлі США зазначалося, що в індустрії барвників Англія радикально відійшла від своєї традиційної політики вільної торгівлі. Усвідомлення як важливості цієї галузі для національного добробуту й оборони, так і неможливості конкуренції з іноземцями, особливо з Німеччиною, зумовили ухвалення вказаного закону [5]. Варто також зазначити,

що 28.03.1934 р. ліцензування імпорту барвників пролонгували ще на 10 років, попри встановлений Законом 1920 обмежувальний термін у 10 років.

Війна призвела до усвідомлення залежності Великої Британії від зарубіжних країн у постачанні різних товарів першої необхідності, що спонукало уряд розвивати внутрішнє виробництво ключових галузей із застосуванням протекціоністського тарифу [3]. У серпні 1921 р. Парламент ухвалив Закон про охорону індустрій (Safeguarding of Industries Act далі – Закон 1921). У законі вказувалося, що його мета – запровадити мито на певні товари для захисту певних індустрій СК та збереження зайнятості в них з метою уникнення наслідків знецінення іноземних валют, а також реалізації імпортованих товарів за цінами, нижчими за собівартість виробництва. Так, частина I “Охорона ключових індустрій” Закону 1921 регламентувала імпортованих товарів, виробництво яких у країні є життєво важливим як для оборонних індустрій, так і промисловості загалом. У Законі 1921 визначено 13 категорій товарів ключових індустрій і зазначено, що при їх увезенні стягуються і сплачуються мита, які дорівнюють 33,3% вартості товару. До закінчення терміну дії Закону 1921 у 1925 р. Парламент розглянув питання його пролонгації. Було запропоновано замінити у назві слова “Охорона індустрій” (Safeguarding of Industries) на “Захисний тариф” (Protective Tariff) задля того, щоб дати законопроекту його справжню назву, оскільки його суть – це не що інше, як захисний тариф. Але Парламент ухвалив його у 1925 р. як Закон про охорону індустрій (митні збори).

У рамках реорганізації та розширення ВоТ (у відповідь на нові завдання політики протекціонізму) у 1918 р. створили структурний підрозділ – департамент індустрій та галузей переробної промисловості (Industries and Manufactures Department) як окрему адміністративну одиницю для вирішення проблем реконструкції, що стосуються британської промисловості та інших суміжних питань. Головна з низки функцій нового департаменту сформульована так: він займається передусім інформацією та рекомендаціями щодо стану і розвитку вітчизняної промисловості й торгівлі [34, с. 1232]. Ідеться, зокрема, про адміністрування Закону 1920, а також про консультування Скарбниці та Митного управління щодо питань, які виникали при реалізації частини I Закону 1921. Як зазначалось у роботі [35], захист окремих галузей промисловості або з допомогою тарифів, або шляхом обмеження імпорту став одним із найважчих та заплутаних питань, якими займався Департамент індустрій та галузей переробної промисловості. Департамент виконував цю повністю нову післявоєнну функцію ВоТ, реалізацію якої багато в чому зумовив досвід воєнного часу. Нагляд за митним тарифом з комерційного погляду

поступово зник. Цілком природно, що інтерес, який відродився до тарифів як до методу захисту найважливіших галузей промисловості або протидії несправедливим умовам конкуренції, знову мав покласти на Раду з торгівлі обтяжливі та делікатні обов'язки [35, с. 185]. Департамент індустрій та галузей переробної промисловості також був безпосередньо пов'язаний із роботою департаменту наукових і промислових досліджень (створеного в умовах воєнної економіки для прискорення технологічних інновацій) та Імператорського інституту (що являв собою виставковий простір для демонстрації промислових і комерційних ресурсів Імперії, а також місце для проведення досліджень). Керівник департаменту підтримував тісні контакти з такими неофіційними організаціями, як Британська асоціація інжинірингових стандартів, а також представницькими асоціаціями у всіх галузях промисловості. Примітно, що для виконання функцій, пов'язаних із Законом 1920, у штаті департаменту був професійний хімік.

Разом з тим було підсилено статистичний департамент та розширено його обов'язки. Діяльність департаменту була одночасно економічною й ефективною, оскільки передбачала регулярний найм навченого, компетентного та досвідченого персоналу під конкретне статистичне спостереження [34, с. 1233]. У цілому статистичний департамент працював із даними, що стосувалися торгівлі, промисловості та перевезень. Було створено кілька відділів що займалися питаннями: 1) регулярних статистичних спостережень щодо виробництва; 2) еміграції; 3) цін; 4) зовнішньої торгівлі та торгівлі всередині СК (колоніальної торгівлі); 5) транспортних перевезень. Щодо статистики промисловості департамент опікувався проведенням регулярних статистичних спостережень за виробництвом, а також періодичними дослідженнями обсягу та вартості промислової продукції країни, які до того часу проводилися через нерегулярні проміжки часу [34, с. 1233]. Крім того, на основі добровільної інформації департамент складав та щоквартально публікував індекс промислового виробництва. При виконанні поставлених урядом завдань статистичний департамент співпрацював з професійним середовищем. Зокрема зі звіту ради Асоціації британських хімічних виробників (липень 1918 р.) стає очевидною її роль в експертно-статистичному забезпеченні формування та реалізації промислової політики: з одного боку, для уникнення дублювання та марної витрати часу й енергії при дослідженнях і виробництві створено інформаційно-статистичне бюро Асоціації; з іншого – налагоджено зворотний зв'язок: введена в дію дуже корисна система надання у розпорядження членів Асоціації великої кількості інформації [36, с. 431], отриманої з органів виконавчої влади, як-от ВоТ, Міністерства закордонних справ та ін.

У статистичному збірнику “Британська та зовнішня торгівля та індустрія 1924–1930”, презентованому парламенту у 1931 р. президентом ВоТ за наказом Його Величності [37], окрема секція ХХ “Захищені індустрії” містила дані щодо галузей, на імпорт товарів яких було встановлено мито 33,3%, що, на думку автора статті, цілком можна назвати статистикою промислового протекціонізму.

Особлива структура ВоТ, що сформувалась у повоєнний період, з 1919 р. стала відображенням кардинальних змін державної політики у бік активніших дій зі стимулювання, розвитку та захисту промисловості. Показовим є те, що департамент індустрій та галузей переробної промисловості разом зі статистичним департаментом (а також із департаментом комерційних відносин і договорів) належали до групи А “Департаменти, основна робота яких полягає у наданні інформації та консультацій з промислових, торгових, та економічних питань як національних, так і міжнародних” [34, с. 1231]. Очевидно, що так само, як і на початку становлення статистичної системи державні службовці департаменту були обізнані щодо цілей ВоТ, задля реалізації яких збиралися факти, і могли надати експертну оцінку з предметної області урядових рішень.

Отже виклики Першої світової війни та загрози національній безпеці (передусім через залежність від імпорту товарів стратегічних галузей) обумовили запуск промислового протекціонізму в економічній політиці та зміни організаційно-інституційних механізмів у статистичній системі Великої Британії. Ці відчайдушні рішення уряду були націлені на подолання відчайдушних проблем національного господарства.

Висновки. Як показало дослідження, у період після наполеонівських воєн та укладання миру 1815 р. відхід від протекціонізму та зростання впливу доктрини вільної торгівлі стали наслідком здобутої промислової першості, економічного процвітання й закріплення статусу Великої Британії як володарки морів, а Лондона – як світового фінансового центру. Влада відсторонилася від регулювання стратегічних галузей промисловості, які на той час мали безапеляційні конкурентні переваги на світовому ринку, й ухвалення рішень щодо їх захисту, надавши перевагу дохідним імпортним митам. Як наслідок, статистичний департамент ВоТ, створений під час кризових явищ, був націлений на збирання даних не про стан галузей і виробництво промислових товарів, а здебільшого – про їх зовнішню торгівлю. Ці фактори, а також домінуючі теоретичні догмати та, ймовірно, відсутність належного професіоналізму високопосадовців, які не мали відповідних компетенцій у питаннях статистики й бачення загроз у змінах глобальної економіки, загальмували

ухвалення політичних рішень навіть за наявності статистичних даних.

Перша світова війна – переломний момент в економічній політиці Великої Британії. Поштовхом до нього стало усвідомлення того, що важливі національні індустрії опинились у критичному становищі через відсутність поставок низки товарів, від яких залежить економіка та безпека, а щонайгірше – із країн, з якими Британія перебувала у стані війни. Ймовірно, залежність від імпорту (найбільш уразлива позиція – синтетичні барвники та їх інгредієнти, які відігравали не лише важливу роль у забезпеченні соціально-економічної стабільності, а й у досягненні успіху на полі бою через використання їх при випуску снарядів) стала наріжним каменем повернення Парламенту й уряду країни до питань регулювання промисловості, запуску інструментів державної допомоги та захисту від іноземних конкурентів.

Зміни політичного курсу спонукали до організаційно-інституційних змін британської системи статистики, напрямів та методологічних підходів з організації спостережень за результатами й фактично – до запровадження статистики промислового протекціонізму (яка, забігаючи наперед, мала місце до 1970-х рр.).

Історичні паралелі, що простежуються у виявленій під час пандемії COVID-19 проблемі залежності від імпорту хімічних продуктів – активних фармацевтичних інгредієнтів та інших субстанцій, дві третини виробництва яких зосереджено у Китаї [3–5], показують і схожі дії з боку урядів країн, демонструючи, зокрема, їх неготовність до таких викликів та неспроможність (навіть за наявності сформованих статистичних систем) вчасно реагувати й ухвалювати рішення, попереджаючи загрози. Як і 100 років тому, оперативно запроваджені інструменти політики спонукали до організаційно-інституційних змін та реалізації нових статистичних обстежень. Так, Євростат запустив нову панель інструментів, пов’язану з кризою COVID-19 у країнах-членах ЄС, використовуючи близько 20 показників з макроекономіки, у т. ч. з промисловості, торгівлі, ринку праці тощо.

З огляду на вищезазначене, розмірковуючи над запитанням “Що нині є першочерговим для України?”, слід відповісти: це запуск інструментів розвитку стратегічних галузей, які мають супроводжуватися стимулами з боку держави та захисними митами, а також модернізація організаційно-інституційних механізмів системи статистики. Цифровізація функцій, покладених на Держстат, має стати супутником цих процесів, дозволяючи отримувати якісні оперативні дані як на вході, так і на виході політичних рішень.

Зміни британської політики та статистики у міжвоєнний період, під час та після Другої сві-

тової війни й перспективи репродукції кращого досвіду в Україні є напрямками подальших досліджень, результати яких буде викладено у наступній частині авторської роботи.

References

1. Tsyfrovizatsiia Derzhstatu: berit uchast u pershomu statystychnomu onlain-opytuvanni [Digitalization of the State Statistics Service: take part in the first statistical online survey]. (2023). *ck-oda.gov.ua*. Retrieved from <https://ck-oda.gov.ua/novyny-cherkaskoyi-oblasti/cifrovizaciya-derzhstatu-berit-uchast-u-pershomu-statistichnomu-onlajn-opituvanni/> [in Ukrainian].
2. Yulia Svyrydenko presented the vision for Ukraine's economic development at the Ukraine Recovery Conference. (2023). *www.me.gov.ua*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=en-GB&id=695a03e0-1508-49eb-a494-eea301706318&title=YuliaSvyrydenkoPresented&isSpecial=true>
3. Salikhova, O. B. (2021). Zalezhnist Velykoi Brytanii vid importu z Nimechchyny. Vidpovidi na vyklyky Pershoi svitovoi viiny [British dependence on German imports. Responses to the challenges of the World War I]. *Istoriia narodnoho gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of economics and economic thought of Ukraine*, 54, 37–74. doi.org/10.15407/ingedu2021.54.037 [in Ukrainian].
4. Salikhova, O. B., Krehivskyi, O. V. (2022). Derzhava u povoienni rozbudovi industrii ta vidnovlenni ekonomiky: istorychni paraleli ta rekomendatsii dlia Ukrainy [The state in the post-war industrial recovery and economic renewal: historical parallels and approaches for Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economy and forecasting*, 4, 7–42. doi.org/10.15407/eip2022.04.007 [in Ukrainian].
5. Krehivskyi, O. V. (2023). Zalezhnosti ta shliakhy yikh usunennia: mynule, yake perehukuietsia iz suchasnistiu [Dependences and ways to eliminate them: a past that resonates with the present]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economy and forecasting*, 1, 31–75. doi.org/10.15407/eip2023.01.031 [in Ukrainian].
6. Goldman, L. (2022). *Victorians and Numbers: Statistics and Society in Nineteenth Century Britain*. Oxford: Oxford University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/oso/9780192847744.001.0001>
7. Moser, C. (1980). Statistics and Public Policy. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*, 143 (1), 1–32. Retrieved from <https://doi.org/10.2307/2981765>
8. Woolf, S. (1989). Statistics and the Modern State. *Comparative Studies in Society and History*, 31 (3), 588–604. doi:10.1017/S0010417500016054
9. Crook, T., & O'Hara, G. (Eds.). (2011). *Statistics and the Public Sphere: Numbers and the People in Modern Britain*. New York: Routledge. Retrieved from <https://doi.org/10.4324/9780203818671>
10. Holt, D. T. (2008). Official Statistics, Public Policy and Public Trust. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (Statistics in Society)*, 171 (2), 322–346. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/30130760>
11. Allin, P., & Hand, D. J. (2017). New statistics for old? – measuring the wellbeing of the UK. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (Statistics in Society)*, 180 (1), 3–43. <http://www.jstor.org/stable/44682550>
12. *Penny Cyclopaedia of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge*. (1842). Vol. 22. London: Knight & Company. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.19419>
13. Parkhurst, P. G. (1962). *Ships of peace: A record of some of the problems which came before the Board of Trade in connection with the British Mercantile Marine from early days to the year 1885*. New Malden, Parkhurst.
14. Brown, L. M. (1958). *The Board of Trade and the Free-trade Movement, 1830–42*. Oxford: Clarendon Press.
15. Cullen, M. J. (1975). *The Statistical Movement in Early Victorian Britain: The Foundations of Empirical Social Research*. Hassocks, Sussex: Harvester Press.
16. Porter, G. R. (1851). *The progress of the nation in its various social and economical relations, from the beginning of the nineteenth century*. (3rd ed.). London: John Murray. Retrieved from <https://s3.amazonaws.com/escoe-website/wp-content/uploads/2018/10/18113632/Porter-The-Progress-of-the-Nation-1851-edition.pdf>
17. *Hansard's Parliamentary Debates*. Third Series. Commencing with the Accession of William IV. (1841). 4o Victoriæ, 1841. Vol. LVIII. Comprising the Period from the Seventh Day of May, to the Twenty-Second Day of June, 1841, Last Volume of the Session. London: Thomas Curson Hansard Paternoster Row. www.forgottenbooks.com. Retrieved from https://www.forgottenbooks.com/es/readbook/HansardsParliamentaryDebatesThirdSeriesCommencingWiththeAccessionofWilliamIV4Vic_11014883#0
18. *Hansard's Parliamentary Debates*. Third Series. Commencing with the Accession of William IV. (1844). 7 & 8 Victoriæ, 1844. Vol. LXXV. Comprising The Period from The Thirtieth Day of May to The Twenty Sixth Day of June Fourth Volume of the Session 1844. London: Thomas Curson Hansard Paternoster Row.
19. Barker, J. E. (1910). Great and Greater Britain. *The Geographical Journal*, Vol. 35, No. 2, p. 181. doi.org/10.2307/1776956
20. Cox, H. (1863). *The institutions of the English government: being an account of the constitution, powers, and procedure, of its legislative, judicial, and administrative departments*. London: H. Sweet.

Retrieved from https://books.google.com.ua/books/about/The_Institutions_of_the_English_Governme.html?id=f6fGvwEACAAJ&redir_esc=y

21. The Proceedings of the Statistical Committee of the Treasury. (1881). A rare original article from the *Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 44, No. 2, pp. 269–367. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2339226>
22. McDonald, L. (Ed.). (2003). *Florence Nightingale on Society and Politics, Philosophy, Science, Education and Literature*. Collected Works of Florence Nightingale, Vol. 5. Waterloo, Ontario, Canada: Wilfrid Laurier University Press. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=2Lvo9XhNIGMC&pg=PA9&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false
23. Green, A. G. (1915 [1901]). *The relative progress of the coal-tar colour industry in England and Germany during the past fifteen years*. Gardner, W. M. (Ed.). *The British Coal-tar Industry: Its Origin, Development and Decline*. (p. 189–203). London: Williams and Norgate.
24. *Census of Production*. (1907). Preliminary Tables. PART III. Summarising the Results of the Returns received under the Census of Production Act, 1906. London: His Majesty's Stationery Office. Retrieved from <https://escoe-website.s3.amazonaws.com/wp-content/uploads/2018/10/19190412/1907-Census-of-Production-Preliminary-Tables-Part-1.pdf>
25. *The War and British Economic Policy*. (1915). London: Tariff Commission, P. S. King & Son, Ltd.
26. Ashe, A. W., & Boorman, H. G. T. (1924). *Chemicals. The Resources of The Empire Series*. Vol. 7. London: Ernest Benn Ltd.
27. Marrison, A. (1996). *British Business and Protection 1903–1932*. Oxford: The Clarendon Press Oxford.
28. Culbertson, W. S. (1919). *Commercial Policy in War Time and After: A Study of the Application of Democratic Ideas to International Commercial Relations*. New York: D. Appleton & Co. (Kessinger Publishing, LLC. 2010 Reprint).
29. Clapp, E. J. (1915). *Economic Aspects of the War: Neutral Rights, Belligerent Claims and American Commerce in the Years 1914–1915*. New Haven: Yale University Press. Retrieved from <https://tile.loc.gov/storage-services/public/gdcmassbookdig/economicaspectso01clap/economicaspectso01clap.pdf>
30. Williams, K. J. (2005). *British Pharmaceutical Industry, Synthetic Drug Manufacture and the Clinical Testing of Novel Drugs, 1895-1939. Doctor's thesis*. University of Manchester. Retrieved from <https://www.jameslindlibrary.org/wp-data/uploads/2014/05/williams-2005.pdf>
31. MacLeod, R. M. (Ed). (1988). *Government and Expertise: Specialists, Administrators and Professionals, 1860–1919*. Cambridge: Cambridge University Press.
32. *Report of the Machinery of Government Committee*. (1918). Ministry of Reconstruction. London: His Majesty's Stationery Office. Retrieved from https://www.civilservant.org.uk/library/1918_Haldane_Report.pdf
33. Cairncross, A., & Watts, N. (1989). *The Economic Section 1939–1961: A Study in Economic Advising*. New York: Routledge, Chapman and Hall.
34. *Minutes of Evidence Taken Before the Royal Commission on the Civil Service (1929–1930)*. Thirty Third Day. Tuesday, 1st July, 1930. (pp. 835–864). London: His Majesty's Stationery Office.
35. Smith, H. L. (1928). *The Board of Trade*. London & New York: G.P. Putnam's Sons.
36. Notes. (1918). *Nature*, 101, 429–433. Retrieved from <https://doi.org/10.1038/101429a0>
37. *British and foreign trade and industry 1924–1930*. Part II. Principal Industries, Production and Trade. Cmd. 3849. London: His Majesty's Stationery Office. 1931.

O. V. Krekhivskiy,
PhD in Physics and Mathematics,
Senior Desk Officer,
Secretariat of Cabinet of Ministers of Ukraine,
E-mail: o.krekhivskiy@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4793-851X>

Statistics of Industrial Protectionism.

Part I: The Formation of Organizational and Institutional Mechanisms

Numerous decisions made by the Ukrainian government in the conditions of a state of war require high-quality data. Among the identified priorities for the recovery of the domestic economy is the development of strategic industries, the implementation of which will necessitate new state decisions, along with statistical data to assess their outcomes. Historical parallels between the situation at the beginning of the 20th century

and recent events serve as the basis for the assumption that the answer to the question of “How to accelerate the economic recovery of Ukraine?” should be sought not in the analysis of contemporary policies in developed countries but primarily in the investigation of retrospective mechanisms that facilitated the growth of existing industries and the creation of new ones. The aim of the article is to examine historical facts related to the implementation of industrial protectionism in the challenging conditions of war and post-war recovery in Great Britain. It seeks to identify the organizational and institutional mechanisms of the statistical system that facilitated the implementation and assessment of the outcomes of such decisions. Furthermore, the article aims to formulate conclusions that can be applied to Ukraine. It has been established that the First World War was a pivotal moment in the economic policy of Great Britain, directing it towards protectionism. The catalyst for this shift was the realization that critical national industries were in a precarious state due to the lack of imported supplies of various goods, mainly synthetic dyes and chemical ingredients, upon which the economy and security depended. This prompted the country’s parliament and government to regulate industry and implement tools of state aid and protection against foreign competitors. Along with this, it led to organizational and institutional changes in the statistical system, as well as shifts in the directions and methodological approaches to monitoring the obtained results and the actual introduction of statistics related to industrial protectionism. It has been demonstrated that historical parallels during the COVID-19 pandemic are evident in terms of both the identified dependencies on the import of active pharmaceutical ingredients and other substances (two-thirds of production concentrated in China) and the government’s actions to address the situation and changes in statistics.

Drawing from the experience of Great Britain, it is justified that the introduction of measures to develop strategic sectors in Ukraine, accompanied by state incentives and protective tariffs, necessitates the modernization of the organizational and institutional mechanisms of the national statistical system. A component of these processes should be the digitization of functions assigned to the State Statistics Service of Ukraine, which would allow for obtaining high-quality operational data for both decision-making and evaluating their outcomes.

Key words: *industrial policy, protectionism policy, industrial protectionism, strategic industries, organizational and institutional mechanisms, statistics.*

Бібліографічний опис для цитування:

Крехівський О. В. Статистика промислового протекціонізму. Частина I. Становлення організаційно-інституційних механізмів. *Статистика України*. 2023. № 3–4. С. 36–50.

Doi: 10.31767/su.3-4(102-103)2023.03-04.04

Bibliographic description for quoting:

Krekhivskiy, O. V. (2023). Statystyka promyslovoho protektsionizmu. Chastyna I. Stanovlennia orhanizatsiino-instytutsiinykh mekhanizmiv [Statistics of Industrial Protectionism. Part I. The Formation of Organizational and Institutional Mechanisms]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 3–4, 36–50.

Doi: 10.31767/su.3-4(102-103)2023.03-04.04 [in Ukrainian].